

DUHOVNA DIMENZIJA ISLAMSKÉ TRADICIONALNE UMJETNOSTI TAZHIBA

Osvrt na Mushaf Fadil-paše Šerifovića

Selma PANDŽIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
selma.pandzic@iitb.ba

SAŽETAK: Tehnika iluminacije, *tazhiba*, odražava ljubav prema učenju i knjigama. Iluminatori su morali razumjeti djelo kako bi ga na ispravan način oslikali i ukrasili, a preciznost i vještina se postizala teškim trudom i radom. Sklonost ka lijepom, ljubav smještena u ljudskom biću i njegovoj prirodi potiču od Uzvišenog Boga. Kur'an je kroz vijekove prepisivan i ukrašavan, iluminiran. Oni koji se bave ukrašavanjem Kur'ana često smatraju da je iluminacija jedan vid iskazivanja njihove pobožnosti. Sve ono što se očituje u islamskoj umjetnosti simbol je cjelokupnog postojanja. Umjetnost je stvaranje lijepog, koje ljudski osjećaji i razmišljanje mogu percipirati i razumjeti. Umjetnik na tom putu punom uspona i padova stiže do Božije blizine i stvara umjetničko djelo koje je trajno povezano s Bogom. Autorica u ovom članku predstavlja kratak pregled razvoja i značaja iluminacije s posebnim osvrtom na ukrasne motive iluminiranog Mushafa Fadil-paše Šerifovića koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Ključne riječi: Kur'an, iluminacija, *tazhib*, floralni motivi, Gazi Husrev-begova biblioteka, Mushaf Fadil-paše Šerifovića

Uvod

Budući da islam zabranjuje predstavljanje ljudskog ili životinjskog oblika u vjerskim kontekstima, islamska umjetnost svoj konačni duhovni izraz nalazi u prekrasnoj kaligrafiji i iluminaciji svetog pisma. Treba naglasiti da se kaligrafija i iluminacija ne mogu odvojiti jedna od druge jer te dvije vrste umjetnosti nadopunjavaju jedna drugu na stranicama Kur'ana ili drugih rukopisa. Jedna od osnovnih karakteristika islamske dekorativne umjetnosti jeste snaga kojom ona oslobađa duh posmatrača

omogućavajući mu da tako osjeti i dočuki transcendentnu stvarnost Boga koji je prisutan u svemu iako nedokučiv i neshvatljiv ljudskom umu. Smisao i funkcija islamske umjetnosti dekoracije, pored ukrašavanja površina, predstavlja u krajnjem sugestivnu moć djelovanja ovih formi na duh i um posmatrača. Islamska dekorativna umjetnost predstavlja veoma širok dijapazon različitih umjetničkih formi koje su nastale i razvijale se u ozračju islamske duhovnosti. Raznolikost i raskoš ovih formi nastalih na različitim kulturno-umjetničkim

paradigmama kao i raznolikost njihovih realizacija u različitim materijalima i tehnikama samo su dokaz jedinstva u njihovoj raznolikosti i raznolikosti u njihovom jedinstvu. (Hadžihasanović, 2017:225-252) Rani muslimanski umjetnici su, uz motive i tehnike poznate njihovim semitskim, bizantijskim i sasanidskim prethodnicima, razvili nove motive, materijale i tehnike, kako su se javljali potreba i nadahnuće. Svrha upotrebe iluminacije u rukopisima je višestruka, prije svega, iluminacija se koristila kako bi se odrazila sveta priroda teksta.

Kratak pregled razvoja i značaja iluminacije

Upotreba zlatne boje dodatno ukazuje na značaj određenog teksta. Upravo zbog česte upotrebe zlatne boje umjetnost iluminacije se zove *tazhib*, od arapske riječi *zahab*, što znači zlato. S druge strane, veoma je bitna i estetska privlačnost, iluminirani tekst čini rukopise vizuelno privlačnim i zanimljivim. Ovo je bilo posebno važno u eri kada su knjige bile rijetki i dragocjeni predmeti. Upotreba iluminacije u rukopisima je tako služila i praktičnim i simboličkim svrhama, poboljšavajući čitljivost teksta, estetsku vrijednost i duhovni značaj. Upotreba zlatne boje simbol je božanske svjetlosti, na šta nas podsjeća 35. ajet kur'anske sure En-Nur u kojem se kaže:

“Allah je svjetlo nebesa i Zemlje! Primjer svjetla Njegova je kao udubina u kojoj je fitilj kandilja; fitilj je u staklenki, a staklenka je kao zvijezda blistava; užije se blagoslovljenim drvetom maslinovim, ni istočnim ni zapadnim, čije ulje gotovo da sija kad ga vatra i ne dotakne; sama svjetlost iznad svjetlosti! Allah vodi ka svjetlosti Svojoj onoga koga On hoće. Allah navodi primjere ljudima, Allah sve dobro zna.”

Prvi primjeri ukrašavanja rukopisa u islamskoj umjetnosti vežu se uz ukrašavanje kur'anskog teksta. Oni datiraju iz polovine IX stoljeća i riječ je o geometrijskoj ornamentalnoj dekoraciji te vrlo stiliziranim vegetabilnim motivima. Nakon niza vrlo živih rasprava, islamski pravници su zaključili da je prihvatljivo ukrašavati i ostale tekstove pa će vremenom, uz kaligrafiju, i minijature postati od temeljnog značenja za izgled islamskih rukopisa. (Abadžić-Hodžić, 2003:70–86) Mnogo kasnije, iluminacija će dostići svoj vrhunac u najljepšim minijaturama označenim kao perzijske, mugalske i turske. To, međutim nisu bile prve ilustrirane stranice, i prije toga su postojale veoma detaljne i realistične slike zasjenjene izvanrednim umijećem primijenjenim na kasnijim minijaturama.

Najranije postojeće oslikane stranice sačinjene su da daju informacije više nego da prenesu estetski smisao, budući da su korištene u naučnim djelima. U početku su ukrašavani tekstovi koji su prevedeni s grčkog jezika, iluminatori nisu preslikavali motive iz grčkih djela, nego su radili na vlastitim motivima.

Razvoj iluminacije kao umjetničke forme značajan je u periodu Timuri-da, za vrijeme Baysongora Bahadora Khana. On je okupio najbolje iluminatore, kaligrafe i knjigovesce u svom carstvu, te u Heratu osnovao školu iz koje će poteći najljepši i navredniji ukrašeni rukopisi i knjige. Herat je za vrijeme njegove vladavine (1397–1433) postao kulturni i umjetnički centar privlačeći umjetnike iz cijelog islamskog svijeta.

Martin Lings (2006:33–36) kada govori o umjetnosti iluminacije kaže da se ona prilično dugo razvijala, može se reći uz određeni strah, kao što se, uostalom, i rađa svaka sveta umjetnost. Umjetnici su se pribojavali toga da svetom tekstu Objave dodaju plod svog nadahnuća. Određene intervencije, međutim, bile su nužne i to je umjetnike ohrabrilo da djeluju. Naprimjer, bilo je nužno označiti početke pojedinih kur'anskih sura. Bilo je, također, poželjno numerički označiti svaki pojedini ajet. Znamo, također, da je pri učenju određenih ajeta nužno učiniti sedždu. Postojala je mogućnost da se sve ovo osigura na jedan estetski dotjeran način.

Prepisivanje Kur'ana je visoko cijenjeno jer je predstavljalo vizualnu reprezentaciju Božije riječi. Kako se umjetnost razvijala u islamskom svijetu, kaligrafija kao umjetnost nije bila dovoljna pa su umjetnici počeli koristiti zlatnu boju da ukrase Kur'an kako bi predstavili prosvjetljenje koje dolazi kroz Božije riječi. Obično su početne stranice Kur'ana bogato ukrašene, dok na ostalim stranicama prevladavaju minimalni ukrasi. (Nasr, 2005:60) Prijepisi Kur'ana kufi-pismom iz IX stoljeća pokazuju početke iluminacije i dekoracije, ali od kasnog X stoljeća nadalje oni su bili praćeni složenijim motivima. Kako

su motivi postajali složeniji, određene stranice, posebno početne, bile su obrađene detaljnije od drugih. Zbog svoje raskošne i skupe proizvodnje, iluminirani Kur'an često su naručivali vladari, sultani ili neki utjecajni dvorjani koji su kasnije taj Kur'an poklanjali džamijama ili nekim drugim vjerskim ustanovama. Često se ime onoga ko je naručio iluminirani Kur'an zapisivalo na početnoj stranici, što je svjedočilo njihovom utjecaju. U nekim slučajevima početna stranica Kur'ana naziva se “stranica čilima”, zbog bogate ornamentacije i ukrasa, koja se može uporediti s kapijom do samog svetog teksta.

Umjetnost oslikavanja islamskih knjiga dostigla je svoj vrhunac u IX stoljeću. U to doba arapska kaligrafija je već bila autonomna umjetnost. Dodatni oblici pisma, uz kufi-pismo, razvijani su od desetog stoljeća nadalje. Vrijedno je napomenuti da se umjetnost iluminacije Kur'ana razvijala sporije od kaligrafije. Iluminatori Kur'ana imali su posebno strahopoštovanje da na bilo koji način ne umanje ljepotu Božije riječi. Zadatak iluminiranja Kur'ana iluminator bi preuzeo po završetku ispisivanja teksta od strane kaligrafa, mada je u mnogim slučajevima kaligraf istovremeno i iluminator. Ukoliko su dvije različite osobe radile kaligrafiju i iluminaciju, možemo pretpostaviti da su sarađivali te se često na kolofonu uz ime kaligrafa nalazilo i ime iluminatora.

U islamskom svijetu geometrija i raspored dekorativnih motiva simbolizira čistoću i mudrost Božijeg stvaranja kao temeljni aspekt vjerovanja. Ispreplitanje zvijezda tako se može naći gotovo u svim vrstama umjetnosti od X stoljeća. Upotreba rigorozno definiranih geometrijskih prostora, preciznih matematskih proporcija, jasno definiranih linija i oblika koji su povezani s egzaktnim matematskim zakonima bili su način ili sredstvo pomoću kojeg je prostor islamske arhitekture kao i njene površine integriran. Načelo Jedinstva time je postalo još više manifestirano, a islamski

prostor unutar kojeg muslimani žive je sakraliziran. Matematski karakter islamske umjetnosti, štaviše, ishodi neposredno iz prirode islamske duhovnosti koja uvijek ostaje blisko i prisno povezana s iskustvom sklada i usklađenosti i arhetipske stvarnosti koja je odraz Jednog te koja je nepromjenjiva i izvan uvijek promjenjivih obrazaca prolaznoga svijeta. (Nasr, 2005:60)

Vremenom se razvio poseban jezik iluminacije, umjetnici su nastojali da vizualno prenesu svoj koncept raja, bilo da se radi o početnim stranicama Kur'ana, ili određenim poglavljima ili u naslovima sura. Posebni jezik iluminacije podrazumijevao je spoj različitih kultura i motiva putem kojeg su se mogli sporazumijevati samo iluminatori, oni koji su znali protumačiti simboliku motiva. Jasno je da su umjetnici glavnu inspiraciju crpili iz Kur'ana, određenih ajeta i sura. Posebni jezik iluminacije – korištenje različitih motiva – bio je veoma značajan za ukrašavanje Kur'ana. Umjetnik je posebnu pažnju davao samom konceptu svjetlosti pri ukrašavanju Kur'ana, tako da su posebno zlatnom bojom ili zlatnim listićima bile ukrašavane početne stranice Kur'ana i naslovi sura. S druge strane, budući da je samo Bog savršen, simetrija dizajna na ukrasnim stranicama Kur'ana nije tačna. Obično je simetrija suptilno narušena. Spomenuli smo da se ponekad početne ukrasne stranice Kur'ana nazivaju "stranicama čilima", Colin Baker (2007:43) smatra da se jednostavno tako zovu jer podsjećaju na bogato ukrašene čilime. On smatra da, pored dekorativne vrijednosti, te stranice imaju i posebnu duhovnu vrijednost, jer umjetnik posebno ukrašavajući početne stranice Kur'ana priprema čitaoca na ljepotu svetog teksta. Baker također smatra da je iluminirani rukopis zapravo način da umjetnik pokaže svoju spretnost i umijeće. On kaže: "Otvaranje stranica Kur'ana možemo uporediti sa ulaskom u svetu prostoriju, gdje su "stranice čilima", početne ukrašene stranice Kur'ana, zapravo poput

kapija koje nas vode ka svetom tekstu. One nas uvode u potpuno drugi svijet, gdje smo udaljeni od svakodnevnog života". (James, 1980) Cjelokupan islamski nauk zasniva se na načelu tevhida. Bog je sve i osim Njega ništa drugo ne postoji samo po sebi. Islamska umjetnost nastoji izraziti upravo tu predstavu jedinstva u mnoštvu, odnosno jedinstva mnogosti. S obzirom na to da se u islamu Bog figuralno ne predstavlja, a poima Ga se kroz Njegova najljepša svojstva, islamska umjetnost nastoji kroz različite apstraktne forme izraziti upravo Božija svojstva kao emanaciju božanskog. (Spahić, 2021: 139-150)

Duhovna dimenzija islamske tradicionalne umjetnosti tazhiba

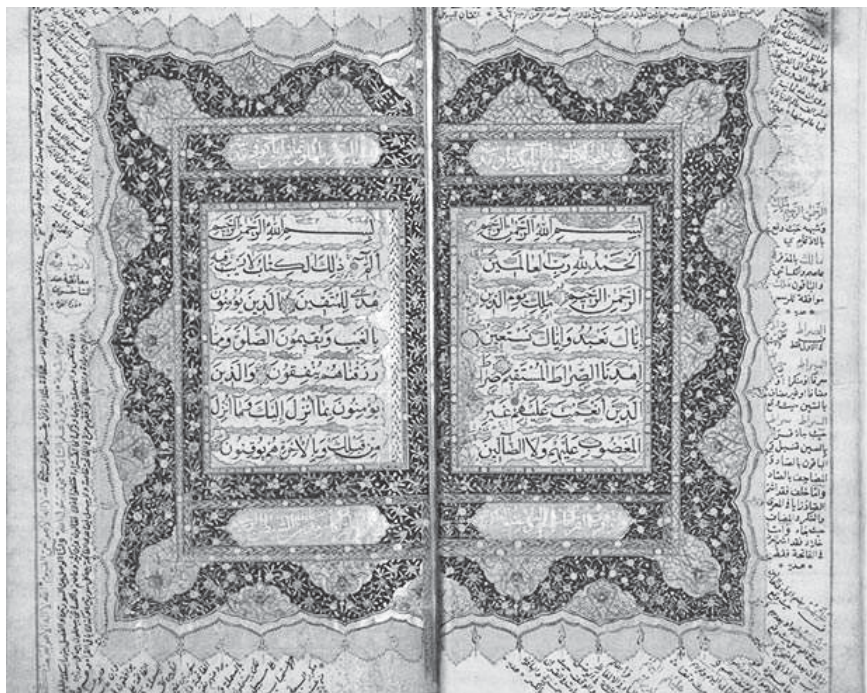
Svaka sveta umjetnost temelji se na znanosti o formama ili drugim riječima na simbolizmu koji je sastavni dio forme. (Burckhardt, 2007:6) Islamska umjetnost je nastala ponajprije kao umjetnost znaka i sjećanja na Boga; znaka, jer mu nisu imanentni bilo kakvi idolotarijski potencijali, a umjetnost sjećanja jer je krajnji smisao svakog vjerodostojnog djela islamske umjetnosti da podsjeti čovjeka, razbudi i pročisti njegovu svijest, usmjeri je i približi Bogu. Kao takva, ona se ponajprije nadaje kao estetski znak – transformiran govor Božiji. (Isanović, 2009:21) Čitanjem oznaka i ukaza islamske umjetnosti otkrivaju se nastojanja umjetnika – kojim se to porukama okruživao na svom životnom putu, koje je to arhetipske, primordijalne, vječne podsjetnike donosio u svoju prolaznost. (Spahić, 2021: 139-150) Suština umjetnosti je ljepota, a ljepota je po samoj svojoj prirodi i vanjska i unutarnja realnost. Prema dobro poznatom hadisu Poslanika, a.s.: "Allah je lijep i On voli ljepotu" (Muslim, Sahih, 1/93), ljepota je božansko svojstvo (sifet-ilahijje) koje se reflektira u svemu lijepom na Zemlji. Neki učenjaci će vjerovatno ovaj hadis tumačiti tako da se pod ljepotom tu smatra čisto moralni karakter, ali nema razloga

zbog kojeg bismo mi trebali tako ograničiti važnost ovog hadisa niti zašto božanska ljepota ne bi mogla isijavati na svakom nivou postojanja.

Svrha islamske umjetnosti stoga nije da našu pažnju zarobi i veže za sebe, da izazove divljenje niti da nas zabavi, već, doslovno, da nas ponovo "podsjeti" i približi Bogu. Jer, podsjećanje na Boga bit je svake vrline i njime se uspostavlja svaki vid ljudskog stanja. Sasvim je razvidno da je islamska umjetnost "stoljećima oblikovala ambijent u kojem su muslimani mogli živjeti i djelovati u stanju stalnog sjećanja na Allaha, dž.š., te s vizijom i u kontemplaciji ljepote koja konačno dolazi od Allaha Koji je lijep u apsolutnom i krajnjem smislu". (Nasr, 1993:104) Djela islamske umjetnosti se posredstvom umjetničkog i duhovno-estetskog aktiviteta muslimanskih umjetnika pojavljuju u svijetu ljudskog opstanka da budu svjedočanstva Njegove prisutnosti i Njegovom objavom naviještene vječnosti. Ova djela ukazuju na ono neprolazno u prolaznome i doprinose da se Božija Ljepota i Svjetlost šire i rasvjetljavaju ovostrane prostore egzistencije. (Isanović, 2009:25) Umjetnost, kao i sve drugo, smatra se dijelom čovjekovog života. Zbog toga su sve vrste predmeta koje muslimani koriste ili prave detaljno ukrašene različitim floralnim motivima, koji ih vežu za vjeru.

Iluminirani Mushaf Fadil-paše Šerifovića

Pojavu prvih islamskih rukopisa kod nas teško je precizno vremenski odrediti, ali svakako ona je vezana uz dolazak Osmanlija u naše krajeve. Proces prelaska na islam domaćeg stanovništva, razvoj gradova, oživljavanje niza privrednih aktivnosti i trgovina s Istokom doprinose da se islamska kultura i prosvijećenost rašire i u XVI stoljeću dožive svoj procvat. Knjiga postaje tražen predmet pa ih trgovci s istoka donose i prodaju po našim gradovima. (Rizvić, 1972:75-90)

Sl.1. Bogato iluminirane stranice Mushafa Fadil-paše Šerifovića (R-12)

Danas se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalaze mnogi dragocjeni stari orijentalni rukopisi, među kojima ima takvih koji po svojoj izradi spadaju među najbolja ostvarenja islamske kaligrafije. Mushaf Fadil-paše Šerifovića jedan je od najljepših prijepisa Kur'ana iz XIX stoljeća kojeg je prepisao kaligraf Muhamed Dagistani 1849. godine. Mushaf Fadil-paše Šerifovića uvakufio je Fadil-paša Šerifović za Gazi Husrev-begovu džamiju i biblioteku kao glavni primjerak, prema kojem će se ispravljati drugi rukopisi Kur'ana i prema kojem će se učiti oni koji izučavaju sedam poznatih kiraeta (načina čitanja Kur'ana). Mushaf je uvakufio 11. rebi' el-evvela 1289. / 20. maja 1872. godine i danas se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, pod brojem R-12. Katalošku obradu ovog rukopisa izradio je Kasim Dobrača. Obrada je objavljena u prvom svesku *Kataloga arapskih, turskih i perzijskih rukopisa* 1963. godine. Danas ovo pokretno dobro neprocjenjive vrijednosti spada u red nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. Fadil-paša Šerifović (1802–1882) bio je pjesnik, kadija, političar i kaligraf. Od Alije Nametka (1980:21) se saznaje da je Šerifović izrađivao

levhe za sarajevske džamije, te da je prepisivao rukopisna književna djela.

Dolaskom islama u Bosnu, sredinom XV vijeka, tradicija prepisivanja Mushafa se prenosi i među Bošnjake. Prepisivački centri su bile džamije, medrese i tekije. Mushaf se prepisivao, najčešće, iz same potrebe, zatim po narudžbi (primjer Mushafa Fadil-paše Šerifovića) da bi kasnije prepisivanje Mushafa postalo zanimanje ili vrsta umjetnosti gdje su prepisivači iskazivali svoje umjetničke sposobnosti u kaligrafiji, uvezivanju i ukrašavanju rukopisa.

Mada je svaki prijepis Mushafa poseban, navest ćemo osnovne karakteristike zajedničke za većinu iluminiranih prijepisa. Prva karakteristika su unvani na početku kur'anskih poglavlja (sura). Unvani su rađeni na prvoj polovici početne stranice, u vidu crteža, kombinacijom više boja ili pak slikani u bogatoj polihromnoj tehnici dodatno osveženi i ukrašeni zlatom. Pored unvana, prve dvije stranice Mushafa su bogato iluminirane. Prvo poglavlje, El-Fatiha na desnoj i nekoliko početnih ajeta sure El-Bekare na lijevoj strani, rađeni su u vidu diptiha, a sam tekst je uokviren posebnim i zajedničkim ornamentalnim okvirima. Kur'anske

rečenice su odvojene posebnom interpukcijom izrađenom u obliku cvijeta ili u vidu stilizovane tri tačke, ukrašene crvenim mastilom ili zlatom. Na marginama se nalaze ukrasne rozete u obliku cvijeta, također u raznim bojama, a ponekad i ukrašene zlatom. Osnovni tekst pisan je crnim mastilom, dok su nazivi poglavlja, znakovi za ispravno čitanje teksta, razne oznake na marginama ili prijevodi između redaka, gotovo po pravilu, pisani crvenim mastilom. Tekst je, često, uokviren širom zlatnom ili srebrenom trakom sa još nekoliko tankih linija crne ili crvene boje. (Lavić, 2006:20) Unvani se nalaze na početku svake sure. Oni su tanki i zauzimaju nešto veći prostor od jednog pisanog retka. Međusobno se razlikuju po načinu obrade i bojama, ali najčešće imaju jedan vanjski ornamentalni okvir, dva polja sa cvjetovima i pozlačeno polje na kome je ispisan naslov sure. Nekad je okvir izostavljen, a nekada čitavu sredinu unvana zauzima zlatno polje s naslovom. Ove razlike su uvjetovane veličinom pisanog naslova. Okviri unvana razlikuju se međusobno. Po njima su izrađeni ornamenti u vidu pletenica, izlomljene i valovite linije, nizovi grafičkih elemenata itd. Oblici srednjih polja također variraju na svojim desnim i lijevim završecima i obično su sa strana obrubljeni linijom u boji. (Rizvić, 1972:75-90) Što se tiče Mushafa Fadil-paše Šerifovića koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, radi se o 22 zasebno urađena i ukoričena dijela Kur'ana formata 24,5 / 17,5 cm. Svi dijelovi su ispisani izuzetno oblikovanim nash-pismom i to od strane vrhunskog kaligrafa. Osim kur'anskog teksta i bogatih iluminacija možemo reći da Mushaf predstavlja svojevrsnu enciklopediju kur'anskih znanosti, jer na svojim marginama sadrži mnoga pravila iz tedžvida, kroz svih sedam kiraeta, mnoge bilješke iz tefsira, kao i određen broj lingvističkih rasprava. Na marginama se nalazi 2059 bilješki. Što se tiče boja, za razliku od tendencije iluminatora

da ograniče broj boja korištenih u ukrašavanju Kur'ana, kod Mushafa Fadil-paše Šerifovića korišten je niz boja u njihovom punom intenzitetu. Ranije smo spomenuli da u iluminiranim rukopisima preovladava zlatna i plava boja; isto možemo primijetiti i na početnim bogato iluminiranim stranicama Mushafa Fadil-paše Šerifovića. Upotrebljavani su zlato u listićima, zlato u prahu, te crni i crveni tuš. Tekst je ispisan kalemom, a linije su izvučene veoma preciznim metalnim instrumentom. Ukrasi su crtani slobodno i ne može se utvrditi da su osim linijara i šestara upotrebljavana druga pomagala u vidu izrezanih oblika ili krivuljara. Rukopis djeluje veoma bogato i njegova realizacija je zahtijevala mnogo strpljenja i truda. (Rizvić, 1972:75-90)

Osvrnut ćemo se i na simboliku floralnih motiva koji se ponavljaju na iluminiranim stranicama Mushafa Fadil-paše Šerifovića.

Spomenuli smo da zlatna boja u iluminaciji predstavlja božansku svjetlost, na primjeru Mushafa Fadil-paše Šerifovića vidimo da je iluminator u velikoj mjeri koristio istu. Također, prisutna je plava boja (lapis lazuli) kao simbol Božije vječnosti i milosti. Među floralnim motivima izdvajamo motiv karanfila kao simbol moći i snage. Često korišten motiv u iluminaciji, cvijet lotusa, nije zastupljen u Mushafu Fadil-paše Šerifovića, dok je bordura u obliku užeta s čvorovima zastupljena.

Plava boja ne samo da dodatno ističe ljepotu floralnih motiva koje je iluminator koristio nego ističe i ljepotu kur'anskog teksta. Na stranicama iluminiranog Kur'ana dominantno su prisutni isprepleteni geometrijski motivi, pleteri i biljni ornamenti zlatne i plave boje. Tačke, manje kružnice koje odvajaju ajete, također su na specifičan način ukrašene i obogaćene biljnim motivima. Ajeti koji su ukrašeni zlatnom podlogom dodatno su obogaćeni iscrtavanjem grančica i cvijeća. Jedna od karakteristika Mushafa Fadil-paše

Šerifovića jeste i upotreba tzv. *sarloh* motiva koji se inače koriste u ćilimarstvu. Prvi put ovaj se motiv javlja u doba Ilhanida, često se slikao u obliku mihraba. Bogatiji oblik spomenutog motiva javlja se u doba Safavida. Dekorativni motiv početnim stranicama Mushafa daje dodatnu prefinjenost. Sve je urađeno harmonično, s veoma skladno raspoređenim elementima koji se nadopunjavaju i zajedno čine zaokruženu cjelinu. U gornjim uglovima u kartušama ispisani su nazivi kur'anskih sura koje su dodatno ukrašene zelenim isprepletenim motivima. Početne stranice Kur'ana, za koje smo rekli da se često nazivaju stranicama ćilima, imaju impresionistički prizvuk; na taj način ukrašene stranice zaista nam daju utisak bujnosti jedne rascvjetale bašte.

Zaključak

Umjetnost tazhiba je tradicionalna vrsta umjetnosti koja ima veliki značaj u duhovnom životu muslimana. Iluminacija ili tazhib je vrsta tradicionalne islamske umjetnost koja je most između svjetovnog i transcendentnog. Općenito, islamska umjetnost nastoji da dopre do srca onih koji joj to dopuste, ne namećući se, u svojim formama, oblicima, varijacijama, pokazujući svoju duhovnost i vezu s Jedinim. Mnogi muslimanski graditelji, umjetnici i zanatlije svojim djelima imali su za cilj da podstaknu na razmišljanje i sjećanje na Uzvišenog Tvorca. Oni nisu ukrašavali samo rukopise, ukrašavali su predmete iz svakodnevnog života, sve s ciljem sjećanja i spominjanja Boga. Tazhib nije ograničen samo na ukrašavanje Svetog teksta ili vrijednih rukopisa. Motivi tazhiba često se koriste prilikom ukrašavanja džamija. Elemente tazhiba često primjećujemo u mihrabima, kupolama ili na zidovima džamija. Najčešće se radi o arabeskama ili floralnim motivima. Svaki potez i motiv ima dublje značenje i nosi određenu simboliku. Spomenuli smo

da je zlatna boja, koja je najčešće u upotrebi tradicionalne umjetnosti tazhiba, simbol božanske svjetlosti, dok je plava boja simbol Božije milosti. Iluminatori pažljivo oblikuju svaki motiv koji se nalazi na stranicama Kur'ana, nadajući se Božijoj milosti i nagradi za njihov trud. Ukrašavanje, iluminiranje ili pozlaćivanje Kur'ana, Svetog teksta, iluminatori su smatrali činom bogoslužjenja. Jedan od reprezentativnih iluminiranih Kur'ana koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci je Mushaf Fadil-paše Šerifovića. Osim kur'anskog teksta i bogatih iluminacija, možemo reći da ovaj Mushaf predstavlja svojevrsnu enciklopediju kur'anskih znanosti, jer na svojim marginama sadrži mnoga pravila iz tedžvida, kroz svih sedam kiraeta, mnoge bilješke iz tefsira, kao i određen broj lingvističkih rasprava. Mushaf Fadil-paše Šerifovića spada među najistaknutije primjere osmanske i islamske umjetnosti na našim prostorima. Razmatranjem historije umjetnosti doći ćemo do zaključka da je umjetnost u svom najjednostavnijem obliku oduvijek bila u službi vjere. Cilj islamske umjetnosti je dostizanje Božije blizine i ovaj cilj dostižan je svima koji se njome bave. Nažalost, u doba moderne tehnologije, pojam tradicionalne umjetnosti je sve manje prisutan. Sve je manje ručno izrađenih motiva, u većini slučajeva pripremljeni su u različitim multimedijalnim programima. Duhovna komponenta koja se prožima kroz svih sedam etapa nastanka jednog umjetničkog rada u formi tradicionalne islamske umjetnosti, tazhiba, gubi se napretkom moderne tehnologije. Tradicionalna islamska dekorativna umjetnost i na našim prostorima je sve manje prisutna. Zbog nedostatka materijalnih ostataka arabeskog slikarstva, sve se manje posvećuje pažnja unutrašnjoj i vanjskoj dekoraciji knjiga. Potrebno je raditi na očuvanju tradicionalnih vještina i znanja koji su se godinama prenosili s generacije na generaciju.

Literatura

- Abadžić-Hodžić, Aida (2003). "Islamsko minijaturno slikarstvo od 13. do 18. stoljeća", *Novi muallim*, 14, 70-86.
- Burckhardt, Titus (2007). "Perennial Values in Islamic Art", *Studies in Comparative Religion*, 1, 3.
- Baker, Colin F. (2007). *Qur'an Manuscripts: Calligraphy, Illumination and Design*. London: British Library.
- Hadžihasanović, Amra (2017). "Metafizičke pretpostavke islamske umjetnosti dekoracije", *Znakovi vremena*, XX, 76/77.
- Isanović, Nusret (2009). *Razumijevanje islamske umjetnosti*. Sarajevo: El-Kalem.
- James, David (1980). *Qur'ans and bindings from the Chester Beatty Library: a facsimile exhibition*. London: World of Islam Festival Trust.
- Lavić, Osman (2006). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Svezak 15. London & Sarajevo: Al-Furqan & Rijaset IZ u BiH.
- Lings, Martin (2006). "Kur'anska umjetnost kaligrafije i iluminacije", *Znakovi vremena*, 9, 31, 53-56.
- Nasr, Sayyed Hossein (2005). *Islamska umjetnost i duhovnost*. Sarajevo: Lingua Patria.
- Rizvić, Ismet (1972). "Iluminirani rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Analiz GHB*, 1, 75-90.
- Spahić, Berin (2021). *Radovi s međunarodnog simpozija Islamska umjetnost u BiH, Primjer svjetlosti Njegove*. Sarajevo: El Kalem.
- Nasr, Seyyed Hossein (1993). *A young Muslim's Guide to the Modern World*. Cambridge: The Islamic Texts Society.

الموجز

البعد الروحي لفن التذهيب الإسلامي التقليدي
نظرة في مصحف فاضل باشا شريفوفيتش
سلمى بانجيتش

تعتبر تقنية التذهيب عن حب التعلم والكتب، حيث كان يجب على المشتغلين في هذا الفن أن يفهموا الكتاب حتى يتمكنوا من تصويره وتزيينه بالطريقة الصحيحة، لذا كان التوصل إلى الدقة والمهارة يتطلب عمل جادا ومضنيا. إن الميل إلى الجمال، والحب الموجود في كيان الإنسان وفطرته ينبعان من الله تعالى. لقد نُسخ المصاحف وزينت وزخرفت عبر القرون. إن الذين يشتغلون في تزيين المصاحف، كثيرا ما يعتبرون أن التذهيب تعبير عن التقوى. وكل ما يتجلى في الفن الإسلامي إنما يرمز للوجود كله. والفن هو خلق الجمال الذي تستطيع المشاعر والفكر الإنساني إدراكه وفهمه، والفنان على هذا الطريق المليء بالصعود والهبوط يتقرب إلى الله ويخلق عملا فنيا متصلا بالله بشكل دائم. تقدم كاتبة هذا المقال، لمحة موجزة عن تطور فن التذهيب وأهميته، مع التركيز بشكل خاص على الزخارف الموجودة في المصحف المزخرف لفاضل باشا شريفوفيتش، الذي يوجد في مكتبة الغازي خسرو بك في سراييفو.

الكلمات الرئيسية: القرآن الكريم، الزخرفة، التذهيب، الزخارف الزهرية، مكتبة الغازي خسرو بك، مصحف فاضل باشا شريفوفيتش.

Summary

THE SPIRITUAL DIMENSION OF THE ISLAMIC TRADITIONAL ART OF TAZHIB

A review of the Mushaf by Fadil-pasha Šerifović

Selma Pandžić

The technique of illumination, *tazhib*, reflects the love for learning and books. *Tazhib* artists had to understand the context of a book before they could adorn and embellish it appropriately, and precision and skill were achieved through diligence and commitment to their work. Inclination to the beauty and love that resides within a human being is a gift from the Almighty God. The Quran was copied, adorned, and illuminated for centuries. Those who engage in the art of illuminating the Qur'an often believe it is a way of expressing one's piety. Everything in Islamic art is a reflection and a symbol of the entire existence. Art is creating the beauty, the beauty which human senses and mind can perceive and understand, and the artist on that path decked with rises and falls is, actually, on the path towards his Creator; he is creating a piece of art that represents for him an everlasting bond with God. The author here presents a brief review of development and the significance of the art of illumination, with a highlight on the motives used in the illuminated Mushaf by Fadil-pasha Šerifović preserved in the Gazi Husrev-bey library in Sarajevo.

Keywords: the Qur'an, *tazhib*, floral motives, Gazi Husrev-bey library, Mushaf by Fadil-pasha Šerifović